

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA VIEȚII DACILOR DE PE VALEA SUPERIOARĂ A RÂULUI DÎMBOVIȚA *

de FLAMINIU MÎRȚU

Studiul de față are drept scop o încercare de sinteză asupra cunoașterii complexului culturii materiale a dacilor din valea superioară a Dîmboviței, în sensul că, aci nu se va face o prezentare tehnică, aprofundată, a cercetărilor și materialului arheologic care au servit concluziilor, întrucît expunerea, pe linia unui conținut de strictă specialitate, va face obiectul raportului ce se va publica în viitor în „Materiale și Cercetări Arheologice“, organul Institutului de Arheologie al Academiei R.P.R.

Concluziile prezentei comunicări, fie ele certitudini, prezumții sau ipoteze, vor fi însă fundamentate prin trimiterile bibliografice și îndeosebi faptele constatate în teren.

Marile așezări geto-dacice din cîmpia munteană se găseau, pe parcursul secolului al V-lea î.e.n., în partea ei centrală și periferică sudică¹, dar erau rare în imediata vecinătate exterioară a arcului carpatic, respectiv pe versantul sudic al Carpaților și Subcarpaților. Din aceste centre cvasiurbane, tîrguri, *fora rerum venalium* ce includeau pe lîngă puternicul profil economic desigur și pe cel politic, generat ca suprastructură de primul, majoritatea au fost cercetate prin săpături arheologice: Popeștii-Novaci pe Argeș. Tinosul pe Prahova, Zimnicea pe Dunăre, Crăsani pe Ialomița etc. Situată tot pe un curs de apă, pe Dîmbovița, pe cursul său superior extrem, adăugăm acum acestora importanța așezare economică geto-dacică de la Cetățeni-Stoenești, a cărei viață complexă s-a desfășurat pe un parcurs de circa patru veacuri, începînd cu secolul al III-lea î.e.n.² și pînă în secolul I e.n. inclusiv³. Importanța cunoașterii vieții dacilor de aci, pen-

* Constatări preliminare din trei campanii de săpături arheologice (1958, 1960, 1961) ale Institutului de arheologie în colaborare cu Muzeul raional Cîmpulung-Muscel.

¹ *Istoria Romîniei*, vol. I, Editura Academiei R.P.R. 1960, planșele X și XI.

² Atestat de prezența ceramicii elenistice, cu firnis negru, aflată în Muzeul raional Cîmpulung-Muscel sub nr. 161—162. 2078.

³ Prezent prin fibulele tip *La Tène* foarte tîrziu, de factură cvasi-romană, corespunzătoare clapei a IV-a a culturii geto-dacice, similare cu cele aflate la Poiana (Tecuci) așezare ce de asemenea a cuprins secolul I e.n. cf. R. Vulpe, S.C.I.V., III, 1952, p. 207. Fibulele se află în Muzeul Cîmpulung, sub nr. 2051, 2052, 2228, dateate verbal și de R. Vulpe.

tru aprofundarea procesului culturii respective reiese, credem, și din câteva motive deosebite.

Astfel : 1. situarea geografică periferică față de restul centrelor în speță ; 2. cuprinderea în continuitate a trei perioade, II-III-IV, din cultura celei de-a doua epoci a fierului (lipsind numai cea mai veche : 450—300 î.e.n.) respectiv¹ : a) perioada de consolidare și largă răspîndire a culturii geto-dacice : 300-100 î.e.n. ; b) înflorirea și maturitatea geto-dacică : 100 î.e.n. pînă la începutul erei noastre ; c) ascensiunea spre nivelul de cristalizare al începutului relațiilor sclavagiste și definitivării lor, respectiv din secolul I e.n. pînă la cotopirea romană². 3. Legăturile strînse, prin arterele naturale de circulație antică Valea Dîmboviței-Valea Argeșului și cu similitudini de culturi materiale proprii, ale centrului de la Ceteni-Stoenești³ cu însăși foarte probabila capitală a marii uniuni de triburi geto-dacice, din secolul I î.e.n. din cîmpia Dunării, cu Popeștii pe Argeș, recte Argedava, capitala lui Burebista, ieri localizate cu rezervele probabilității, astăzi cu mai multă certitudine⁴ față de alte localități.

Așezarea de la Cetățeni se găsește într-un defileu muntos, prin care trece gîtuit, pe o lungime de circa 500 m riul Dîmbovița, izvorit cu 60 km mai sus, din masivele Iezerului și Păpușii. În acest loc se află, paralel cu malurile, cite o terasă alungită, pe care o taie, perpendicular, pe dreapta Valea Doamnei, iar pe stînga Valea lui Coman la nord, și Valea Chiliilor spre sud. Pe această porțiune din stînga apei, avîntul imprimat săpăturilor arheologice de puterea populară a dat o bază științifică și a lărgit,⁵ ca întindere și conținut, și aci, un orizont îngust de cercetări vechi, întimplătoare, făcute de către entuziaști, dar lipsiți de spirit critic și metode tehnice necesare unei cercetări și interpretări juste, încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și în perioada 1920—1930.⁶

Materialele aflate empiric în trecut au însă valoarea lor concretă, ele coroborîndu-se în mod organic cu cele descoperite prin cercetările științifice ulterioare.

¹ *Istoria Romîniei I*, pp. 219 și 255.

² Ultima perioadă în care n-au mai intrat centrele din cîmpie : Popești, Zimnicea, Crășani, ci numai cele din regiunea dealurilor ca Tinosul, (cf. R. Vulpe, S.C.I.V., VI, 1-2, 1955, p. 263), din cauza acțiunii militare romane, care în primul deceniu al erei noastre, prin Aelius Catus, împrăștie centrele dacilor din nordul Dunării, deportînd părți de populație în Moesia, cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 94, R. Vulpe, S.C.I.V., VI, 1-2, 1955, p. 263.

³ Denumirea corectă o socotim de Cetățeni, comună pe a cărei rază teritorială se află astăzi limitele geografico-administrative ale așezării și care în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea ținea administrativ de Stoenești.

⁴ R. Vulpe, „Materiale și Cercetări Arheologice”, VII, 1960, pp. 328—329 ; *Idem* în *Omăgiul lui Daicoviciu*, 1960, pp. 557—566 ; *Istoria Romîniei I*, p. 273, *Ibidem* p. 286

⁵ Campaniile arheologice 1958—1960, 1961 ale muzeelor Ciompulung și Pitești în colab. cu Inst. de arh. al Acad. R.P.R., sub cond. lui D. V. Rosetti ; pînă astăzi s-au publicat numai rezultatele din anul 1958 (*Materiale...* VIII, 1962).

⁶ D. Butculescu, Manuscris, la Muzeul de istorie București.

De la prima vedere, caracterul predominant al habitusului așezării reflectă un mare centru economic, cu un ridicat nivel de activitate de schimburi comerciale.

Concluzia este reclamată de cantitatea remarcabilă a produselor de import descoperite, ce dau aspectul unui *emporium*, vast depozit pentru schimbul de mărfuri locale cu cele de prelucrare superioară din atelierele sclavagiste ale Arhipelagului Egeean și ale Orientului Apropiat.

În această așezare cu oarecare caracter cvasiurban, deși cu locuințe de o pronunțată rusticitate, aglomerarea cu scop comercial a produselor pare a fi explicată și prin situarea geografo-topografică. Drumul de-a lungul cursului superior al râului Dîmbovița era ca o punte de legătură între pasul apropiat al Branului, ce da accesul, peste munți, către regiunea cea mai importantă, economic și politic, în perioada apogeului statului geto-dacic, mergînd în același timp, tot paralel cu râul, spre sud, spre Dunăre, cuprinzînd prin legături rutiere și bazinul inferior al râului Argeș, cu acces spre drumul râului Ialomița¹, toate cu punctul terminus către marele fluviu.

Acesta, știm că forma un hotar, dar era și o poartă de intrare a lumii antice din bazinul mediteranean către lumea răsăriteană a continentului.

În acest fel se explică aci existența în majoritatea celor 4 niveluri de depuneri arheologice, apărute stratigrafic, că pe nivelurile corespunzătoare de călcare ale solului antic al locuințelor, se găsesc cronologic, fragmente de ceramică de import elenistică, cu firnis negru, din secolul a III-lea î.e.n. sau cantități masive² de amfore rhodiene cnidiene etc. cu mănuși ștampilate.

Acestea au numele eponimilor (magistrați sau preoți) sau astinomiilor, funcționari cu sarcini economice, putîndu-se deci afla data, unele purtînd chiar etniconul (numele localității de proveniență) ca la cele thasiene și cnidiene.

Ele ajută și la datarea materialului local adiacent, respectiv confirmîndu-l cu începutul secolului al II-lea î.e.n. pînă în secolul I î.e.n. inclusiv. Dar profilul principal al așezării, cel economic, de centru de schimburi cu exteriorul, cît și desigur intertribale, îl atestă ceramica de lux, fie de import, cu ansamblul ei variat (și imitații după aceasta, respectiv boluri deliene) fragmentele de Corint cît și uriașele chiu-puri, *pithos* — pentru păstratul proviziilor sau surplusului de produse

¹ Legătura pasului Bran cu drumul Ialomiței a fost judicios arătată de R. Vulpe în „Buletinul Societății Romîne de Geografie” 1923.

² Aflate la Muzeul Cîmpulung-Mușcel sub nr. 141-150, 167-174 etc., în care se cuprind și cele descoperite în trecut aci și studiate parțial de D. Tudor în *Amfore elenistice descoperite în R.P.R.* în „Studii și referate privind istoria Romîniei”, I, 1954, p. 83 și menționate de V. Canarache în *Importul amforelor ștampilate la Istria*, Editura Academiei R.P.R., 1957, p. 384.

în vederea schimbului, unele avînd mărci de olari locali¹ și provenite desigur din alte centre dacice, întrucît numai dacă ar fi prea numeroase ar îndreptați o producție strict locală.

De asemenea, confirmarea unui dezvoltat centru de schimburi comerciale este subliniată prin descoperirea marelui număr de mănuși de amfore anepigrafice, locale, respectiv cu ștampile de facies geometrico-liniar². Prezența acestor produse ceramice dacice locale, dată fiind presupusa lor proveniență din diferite centre de producție, potrivit varietății de compoziție a ștampilelor, întărește concludent nivelul ridicat al potențialului economic, activ și circulatoriu prin excelență, al așezării.

O constatare semnificativă, ce trebuie reținută, este că abundența acestor amfore dacice, anepigrafice, este semnalată numai la Cetățeni pe Dimbovița și în însăși capitala dacică Argedava, recte Popești pe Argeș, căci în alte cîteva așezări getice ele apar numai sporadic și în mic număr, în altele de loc³.

Frecvențele rîșnițe rotative⁴ descoperite în locuințe, pentru măcinatul cerealelor, sînt evident produse de import din aria mediteraneană, întrucît materialul respectiv, tuful vulcanic, este o rocă efuzivă, provenită din solidificarea lavelor la suprafață, inexistentă în regiune.

În fine, aceste mărturii de cultură materială, oglindind caracterul specific al unei așezări-*emporium*, sînt completate în acest sens și de descoperirea, în cursul ultimelor trei campanii arheologice în stațiune, din 1959—1961, a unor elemente de suprastructură: podoabele.

Numeroase mărgelae din materie vitroasă, cu o cromatică pastelată, de tipul „cu ochi”, vădesc prin acuratețea motivelor, proveniență de import.

Un exemplar deosebit se arată a fi adus poate chiar din Orientul Apropiat: mărgeaua amintește o măslină în culoarea respectivă crudă, verde-oliv, cu un lujer palmat cu frunze de măslin, desfășurat jur-împrejur, pe fond negru.

Alte două podoabe, o mărgea mare de colier din aur curat și un fragment mic de corn rulat dintr-o foaie din același metal pretios (simulacru de rhiton?), singurele materiale din aur pur aflate pînă în prezent în așezările dacice din regiunea Subcarpaților getici, socotim că s-ar putea încadra de asemenea într-o proveniență de import elenistic⁵.

¹ În Muzeul raional Cimpulung-Muşcel (unde de altfel se află tot materialul prezentat mai jos) cu nr. de inv. 2158, fragment mare cu buză, avînd ștampila o rozacee.

² *Ibidem* nr. inv. 133—140, 152—165, unele din acestea menționate și de D. V. Rosetti în S.C.I.V., XI, 2, 1960, p. 398 cît și de D. Tudor, *op. cit.* p. 87.

³ D. V. Rosetti, în S.C.I.V., XI, 2, 1960, p. 396 și R. Vulpe *Materialae...* VII, p. 331.

⁴ De tipul vechi, de tradiție celtică, cu partea superioară ca un trunchi de con alungit.

⁵ Prin analogie cu mărgeaua de aur, de colier, de la Crășani, din același secol al II-lea î.e.n., cf. V. Pirvan, *Getica*, pp. 664—665.

În ceea ce privește modalitatea tehnică, practică, ce a stat la baza schimburilor economice, între lumea elenistică și cea getică, de pe valea superioară a Dimboviței, de la Cetățeni, o constatare este simptomatică și concludentă. Monedele descoperite pînă în prezent sînt cantitativ reduse¹, cel puțin pentru perioadele secolelor III și II î.e.n., parcurs pe care au circulat monedele dacice propriu-zise, căci este sigur că în jurul anului 100 î.e.n., ele sînt înlocuite cu pătrunderea monedelor romane republicane². Ca atare, la Cetățeni, în acest timp, în desfășurarea schimburilor cu produsele elenistice ponderea a căzut pe trocul primitiv³, după cum aflarea pînă astăzi a unui număr de monede oarecum puțin numeroase pentru însuși centrul capitală de la Popești,⁴ indică rămășițele practicii primitive a trocului, depășit numai ca treaptă de gradul înaintat al schimburilor cu utilizarea instrumentului superior specific: moneda, care n-a înlăturat deci schimbul simplu de produse.

Numai în cursul secolului I î.e.n. și la Cetățeni moneda va fi cîștigat teren la baza vieții economice, cum o atestă de altfel tezaurele monetare de denari republicani romani, din epoca lui Iuliu Caesar, descoperite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁵, și în 1960 aci⁶, cu rezerva totuși că, fiind cunoscut că în societatea antică monedele din metal prețios, aur și argint au fost întotdeauna repede teaurizate, socotite ca bunuri specifice de valoare intrinsecă, ele n-au putut circula o durată mare de timp și în acest fel, cel puțin, dualitatea troc-monedă dă totuși cîștig de cauză primului element ca avînd înlietate.

Elucidarea problemei importante ce urmează va completa însă geneza profilului, atît de specific, de depozit cu produse pentru schimb, al centrului geto-dacic din complexul Cetățeni.

Marea majoritate a centrelor geto-dacice, cunoscute în cîmpia munteană, au un punct demografo-geografic comun: sînt aglomerări de populație, situate pe apele-afluenți ce formează marele bazin inferior al Dunării, pe porțiunea cîmpiei muntene: Cetățeni pe Dimbovița, Tinosul pe Prahova, Popeștii pe Argeș, Crasani pe Ialomița, iar către răsărit Poiana.

În aproape toate aceste așezări sînt atestate produsele elenistice de import, ceramică de lux în special amforele stampilate⁷.

¹ Numai trei monede dacice, scyphate, din argint inferior.

² B. Mitrea, *Ephemeris Daco-Romaniae*, p. 124, *Dacia* IX—X, p. 396, I. Winkler, Studii și referate privind istoria României¹, I, 1954, p. 155, C. Preda, S.C.I.V. 3—4, 1956, p. 284.

³ D. Tudor, *op. cit.*, pag. 85.

⁴ Numai 12 monede descoperite în 1954, R. Vulpe, S.C.I.V., VI, 1955, 1—2, p. 258 s. S în anul 1958, R. Vulpe, *Materiale*, VII, 1960, p. 333, iar în alți ani de asemenea monedele aflate au fost puține.

⁵ Manuscrisul lui D. Butculescu, la Muzeul de istorie București.

⁶ Păstrate la Muzeul Regional Pitești (Săpăturile din 1960).

⁷ V. Canarache, *op. cit.* pp. 383—384.

Întrebarea pusă, în mod constant, a fost asupra modalității practice folosite la transportul unor cantități de produse de-a dreptul surprinzătoare prin volumul și totodată prin fragilitatea lor; un proces de practică îndelungată, curentă și reușit totuși pe de-a-ntregul. Dovadă: dezvoltarea deosebită a schimburilor în aceste așezări, dovedită faptic prin rezultatele săpăturilor arheologice efectuate.

Problema ar avea un aspect aparte, în speța așezării de la Cetățeni, dat fiind că localitatea este una din cele mai îndepărtate în adâncul cîmpiei muntene, în chiar plină regiune subcarpatică. Majoritatea opiniilor convin¹, pentru mijlocul de transport terestru, pe cai, cu samare, cel puțin și neapărat pentru circulația mărfurilor spre nord, către munte. Părerăa lui Pârvan² ce nu mai poate fi acceptată astăzi că circulația se efectua exclusiv pe calea apelor, era puțin probabilă, dat fiind că trebuia navigat împotriva cursului, în susul apelor, care în mod cert, cu tot debitul lor mai mare în trecutul străvechi³ nu puteau prezenta condiții de navigabilitate pînă către izvoare, unde se aflau centre ca Cetățeni.

Rămîneau, așadar, arterele de circulație terestră, drumurile străvechi de-a lungul văilor apelor. În regiunea superioară a râului Dîmbovița, către nord, spre Carpați, circulația economică a avut loc desigur, pe calea rutieră, paralel cu apa, urmărind în special malul stîng, în albia îngustă și accidentată apa fiind repede și cantitativ redusă, după cum iarăși este de reținut faptul existenței unui drum paralel cu Dîmbovița, spre sud, în direcția cursului și care a fost folosit pînă tîrziu⁴ în secolele XIV—XV.

În acest fel, puteau fi transportate amforele cu vinuri sudice grecești și uleiuri, ceramica de lux, podoabele, pe samare, pe cai, sau cu carele cu cîte 4 roți a cîte opt spițe, pe care ni le arată Columna Traiană, între alt inventar dacic. Cît privește securitatea circulației, pentru aceste transporturi prețioase, perioadele de-a lungul cărora se desfășoară viața dacilor din regiunea Cetățenilor cuprindeau, ca formații sociale-politice, în primele două faze pînă către secolul I. î.e.n. inclusiv, uniunile de triburi, cu profilul democrației militare, forme organizatorice premergătoare statului și, ca atare, desigur șefii conducători exercitau o autoritate indiscutabilă pe teritoriul respectiv, inclusiv toate garanțiile necesare circulației, respectiv produselor.

În schimbul produselor importate din exteriorul îndepărtat, sau de peste versantul nordic carpatic cît și din extremul sudic dunărean, localnicii ofereau produsele specifice economiei regiunii, existente cantitativ ca surplusuri, datorită creșterii producției, prin ridicarea

¹ D. Tudor, *op. cit.* p. 85, V. Canarache, *op. cit.*, p. 385. A. Alföldi, *Magyarország népei és a római biradolom*, Budapeșt, 1932, p. 6, R. Vulpe, S.C.I.V. VI, 1—2, 1955, p. 260.

² V. Pârvan, *Getica*, p. 218.

³ R. Vulpe, S.C.I.V., VI, 1955, 1—2, p. 260.

⁴ D. V. Rosetti, S.C.I.V., XI, 2, 1960, p. 391.

tehnică atît a mijloacelor tipice, uneltele și experiența, cît și a profilării tot mai accentuate a noilor relații sclavagiste, care dacă nu formau încă, aci la Cetățeni, baza producției sociale, ele însă existau desigur¹, ca în orice așezare mai dezvoltată din acel timp, asigurînd claselor dominante beneficiare: nobili, preoți, negustori, posibilități tot mai ridicate de surplus de producție pentru schimburi.

Astfel cantitățile remarcabile de oase de bovine și mistreți descoperite mai în fiecare locuință de aci, pledează pentru existența unor mari cantități de piei, blănuri și carne sărată pentru schimburi. Cerealele, *triticum vulgare* și *triticum compactum*², specii de grîu ce știm că se cultivau curent de către geto-daci „în răzoare“, pe terasele ținuturilor de la munte³, s-au găsit curent în așezare, deseori în cantități de adevărat stocaj, în locuințele cu complex de inventar bogat⁴. Fără îndoială însă că și produse animale derivate, ca laptele, respectiv brînză, vor fi făcut parte din posibilitățile de schimb ale localnicilor, dovadă frecvența strecurătorilor ceramice descoperite. O dovadă de creștere intensă a vitelor aci, cu urmarea deci a ridicatului potențial de export de carne, piei, produse animale etc., o atestă însă descoperirea unor mici cantități de boabe de năut în locuințe și morminte.

Este știut că *cicer arietinum*, leguminoasă originară de pe malurile Mediteranei, se poate cultiva cu succes la altitudini, rezistînd cu ușurință la frig și constituie un furaj de mare valoare, verde sau uscat, pentru îngrășatul vitelor, cărora le ridică cantitativ și calitativ producția de lapte⁵.

Boabele plantei fiind greu digerabile pentru oameni și numai sub formă de purée, iar folosirea lor prăjită în uzul modern de cafea-surogat fiind desigur puțin probabilă la geto-daci rămîne acceptabilă ipotetic cultura plantei, la Cetățeni, și pentru nutreț⁶, verde sau uscat, legat de creșterea vitelor pe scară mai largă, pentru schimburi. De

¹ Potrivit lui Artemidoros din Daldos, referindu-se la obiceiurile getice, înaintea cuceririi romane, nobilii daci foloseau pe pămînturile lor munca forțată a sclavilor, pe care-i deosebeau de oamenii liberi prin tatuaje ce le aplicau în acest scop: A. Bodor, *Agricultura în Dacia înainte de romani*, S.C.I.V., VIII, 1—4, 1957, p. 146. Ipotetic, credem că puteau să-i și înfierzeze cu fierul roșu, semn prin excelență infamant, tatuajul propriu-zis fiind practicat în special în scop de ornamentare-podoabă, prin influența Orientului, iar înfierzirea sclavilor fiind specifică formațiilor economice-sociale sclavagiste L. Leontiev, *Curs de economie politică*, București, 1961, p. 40.

² A. Bodor, *op. cit.*, p. 145.

³ *Istoria Romîniei I*, p. 807.

⁴ Situate specific și semnificativ în părțile superioare ale teraselor și alăturate de stînci. Într-una, lângă grămada de grîu, s-a descoperit și un polonic-măsură, din fier, de către D. V. Rosetti în 1960. Piesa se află astăzi la Institutul de arheologie al Academiei R.P.R.

⁵ Columella, *De re rustica*, VII, 2, desigur nu exagera numindu-i pe geți *galaktopotai*, adică sugători-băutori de lapte și prin aceasta confirmă dezvoltarea creșterii vitelor la ei.

⁶ De reținut cantitatea mică de boabe descoperită în secțiuni (locuințe) ce ar pleda pentru păstrarea lor doar pentru nevoile însămînțatului anual.

asemenea, uneltele metalice din fier, produse în serie în ateliere (cum vom arăta la meșteșuguri) vor fi figurat deseori între bunurile-marfă date în schimb, după cum în volumul acestora vor fi existat în proporție însemnată, în secolul I î.e.n. — I e.n. în perioada a III-a și a IV-a din a doua epocă a fierului, o dată cu formele statale cu caracter sclavagist începător — și folosirea sclavilor ca marfă de schimb. În ceea ce privește dezvoltarea vieții materiale a dacilor de aci, pe linia meșteșugurilor, fiind în epoca a II-a a fierului avem acum încheiat procesul celei de-a doua mari diviziuni sociale a muncii: apariția meșteșugarilor, ne apropiem chiar de-a treia mare diviziune: apariția negustorilor. Prin răspîndirea metalurgiei fierului, atît de valoros calitativ față de aramă, „progresul era acum irezistibil... și mai rapid“¹: astfel caracterizează cu multă justete, Engels, urmările declanșate de răspîndirea metalurgiei acestei materii prime, punct nodal în dezvoltarea civilizației.

Pe acest suport material-tehnic, descoperit la Cetățeni prin uneltele tipice agriculturii, această îndeletnicire apare, aci și în aria învecinată, ridicată ca treaptă cel puțin, dacă nu și ca volum al producției, fiind semnificativă cantitatea de *triticum vulgare*, răspîndită mai în toate locuințele, ceea ce explică și frecvența marilor chiupuri de lut. *pitho*, *dolia*, pentru depozitarea acestuia. Descoperirea depozitului de unelte de fier, aci, între care un brăzdar și un cuțit de plug, de tipul dacic clasic, situează Cetățenii printre cele 12 așezări geto-dacice ce au dat la iveală în R.P.R., aceste specifice unelte de producție în agricultură². Cu această dovadă a superiorității agriculturii dacice, bazată pe uneltele din fier desigur că opinia xilofilă a lui Pârvan, a unei producții agricole, gospodărești, și chiar a majorității vaselor, bazate pe „o epoca a lemnului“³ nu mai poate fi acceptată în stadiul actual al cunoștințelor noastre, decît cu valabilitate pentru stadiul informării existente în al 3-lea deceniu al secolului XX.

De altfel îndeletnicirile agricole sînt atestate la daci în mod deosebit și un exemplu concludent îl oferă lunga listă a soiurilor de plante aflate în Cetatea de la Grădiștea Muncelului⁴. Cit privește grîul, la Cetățeni, credem totuși a fi fost o producție locală aci, nu numai pentru că dacii practicau cultura lui și în regiunile înalte pe terase, „în răzoare“ cum am arătat mai sus, dar pentru că însăși prezența numeroasă a rîșnițelor în stațiune dovedește că frecvența acestora n-ar fi fost necesară numai pentru transformarea unui produs de import — și deci mai greu de procurat de către sărăcime, care totuși putea împrumuta, de la cei mai avuți, prețioasele rîșnițe din tuf vui-

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, Editura Politică, 1957, p. 162.

² I. N. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș*, S.C.I.V., XI, 2, 1960, p. 292.

³ V. Pârvan, *Getica*, pp. 138—140.

⁴ C. Daicoviciu, *Șantierul Grădiștea Muncelului*, S.C.I.V., IV, 1-2, 1953, p. 193.

canic, importate. Ca atare, la dacii din regiunea centrului Cetățeni, dacă totuși agricultura nu reprezenta o ramură de căpetenie a producției pentru schimb, ea satisfăcea cu prisosință necesarul traiului local.

Descoperirea depozitului de unelte menționat, cu un cuprins oarecum variat: brăzdar de plug, cuțitul de plug, nicovală pentru prelucrarea de piese mici, clește — care de altfel par a nu purta toate urme de folosire și pot fi acceptate ca produse în serie ce urmau să ia calea schimburilor — atestă existența unei metalurgii locale.

Faptul se coroborează strâns cu aflarea a numeroase creuzete pentru topirea metalelor, cit și cu frecvente fragmente ceramice vitrificate, cu urme de oxizi metalici, formînd o adevărată crustă aderentă a pastei, provenite tot din procese de topire a diferite metale, cu ocazia producției de unelte, podoabe etc. Cantitatea de cuie, cuțite, săgeți, pînți (aceștia introduși în Dacia în secolele IV—III î.e.n. prin influența celților)¹ unii cu încrustații de cercuri de aur, influența tehnicii orientale ornamentale, damaschinarea de mai târziu, zăbale, fibule din fier, sau din bronz, ace de cusut și de podoabă, drepte sau în torsadă, din fier sau bronz, colierul din argint descoperit în noiembrie 1961 în mormîntul menționat mai jos, dovedesc, prin factura locală mai mult sau mai puțin artistică, că alcătuiau una din producțiile profil ale așezării pentru nevoile colectivității.

Pare sigur că materia primă, minereul de fier, cuprul sau metalele nobile erau aduse de peste munți, însă prelucrate în marea majoritate a cazurilor aci, cum mărturisesc creuzetele și zgura lăsată. O ocupație a localnicilor, atestată de urmele bogate, osteologice animale, din locuințe, era vînătoarea.

În toate cele patru nivele de locuire, în stratele cu *facies* cenușiu-gras, colții de mistreț sînt foarte frecvenți, completați de resturi osteologice tipice ord. *Suidee*, specia *Sus Scrofa*. Constatarea, în majoritatea cazurilor, că mandibula și maxilarul superior s-au păstrat cu dențiția întregă, ne îndreptățește să credem, ipotetic, în folosirea cărnii în special friptă, căci prin fierbere dinții s-ar fi detașat din alveole cu deosebită ușurință și totodată că darea în schimb a cărnii sărute de mistreț pentru alte produse va fi constituit, asociată a cărnii de bovine atestată abundent, prin urmele osteologice respective, din toate locuințele, unul dintre produsele de temei permise de negustorii sudici purtători ai amforelor cu ulei și vin.

Săgețile de tipul plat cu aripioare sau conice, toate cu înmănușare tubulară, aflate, vor fi folosit desigur, în mare măsură, la vînarea mistreților ca și a cervideelor de asemenea prezente.

Dar și aci, ca în toate centrele dacice de altfel, olăria face să cadă ponderea pe această producție meșteșugărească locală (din care

¹ *Istoria Romîniei*, vol. I, p. 236.

excludem bineînțeles pe cea de import) descoperită fiind în toate stratele arheologice din cursul celor 400 de ani de viață probată faptic în așezare cu aproape întreaga gamă de ceramică geto-dacică cunoscută pînă astăzi, exceptînd cea pictată descoperită în cercetările de la Grădiștea-Muncelului, din centrul dacic din Munții Orăștiei.

Astfel, avem, ca producție ceramică locală mai primitivă, pe cea neagră lustruită și cea poroasă, cu totul inferioară, amîndouă de tehnică manuală, tradițională; ceramica de mare calitate, în cromatică cenușiu-deschis, este cea de tehnică optimă (inclusiv arderea) lucrată la roata pătrunsă în cîmpia munteană prin tracii din sud, de la greci, încă din secolul V¹ î.e.n.

Cupele fructiere, cu picior, căni bitronconice, oale cu briuri alveolare, cu ornamente proeminente: butori, cunoscutele cești dacice cu toartă (una de proporții cu totul neobișnuite: 0,22 m diametru X 0,13 m înălțime) sînt toate în cantități masive în vechile nivele de călcare, pînă către secolul I î.e.n.

Ceramica făcută la roată, de factură superioară, repetă tipurile tradiționale, cu influență elenistică, copiate la un înalt nivel tehnic după produsele de lux importate: amfore, boluri, cupe deliene, amforete cît și din toate tipurile existente în perioada ceramică dacică primitivă menționată mai sus. De data aceasta însă buzele vaselor și mînușile au o foarte mare varietate de motive ornamentale: valuri incise, alveole, cercuri duble cu punct central, rozete, zigzaguri, caneluri, crenguțe de brad stilizate, torsade etc. îmbinate cu o realizare tehnico-artistică la un nivel de adevărată artă ornamentală ceramică.

Din această bogată producție ceramică, originală și de imitație, se impune a fi menționată, ca un specific local deosebit de alte stațiuni dacice, cantitatea amforelor anepigrafice, cu ștampile locale geometrico-liniare — și similitudinea lor, ce reține atenția, cu cele din cetatea-capitală Argedava, de la Popești, de care totuși se deosebesc în amănuntul lor stilistic², ca și prezența amforelor de producție locală, tip cnidian și din Cos, cu toarte duble bicilindrice și angobate cu un strat lăptos-gălbui, ce de asemenea se pot afla numai la Popești și Cetățeni³. De aci, o concluzie cu valoare de ipoteză, dar care ne obligă totuși la recunoașterea unor legături deosebite directe, sau măcar de influență evidentă, între așezarea dacilor de pe cursul superior al Dîmboviței și cea de la Popești, de pe cursul inferior al Argeșului: aceste râuri, prin drumul natural al văilor în continuitate, au mijlocit formarea unei adevărate unități geografice de cultură materială, deși este o distanță de aproximativ 180 km între centrele în speță.

Cît privește importanța economico-uzuală a acestor amfore anepigrafice, de larg consum al maselor locale de la Cetățeni și Popești,

¹ *Istoria României*, vol. I, pp. 237 și 240.

² D. V. Rosetti, S.C.I.V., XI, 2, 1960, p. 397.

³ V. Canarache, *op. cit.*, pp. 389—390.

este pe deplin întemeiată dacă ne gândim la marele rol al vinurilor în antichitate, ca factor primordial în practicile rituale, la sacrificii, cult funerar, serbări, deosebit de consumul alimentar cotidian.

Privitor la structura socială din complexul vieții dacice desfășurată în regiunea de care ne ocupăm, ea este reflexul direct al evoluției ascendente a forțelor de producție ce au ridicat volumul producției materiale și prin adâncirea diviziunii muncii și a cristalizării proprietății individuale, specifice unor minorități, a generat diferențieri categorice în cuprinsul colectivității.

Unele aspecte puse în lumină de săpături mărturisesc sugestiv diferențierea claselor cu existența proprietății individuale, curentă, cu folosirea incipientă și cu tendința de accentuare a muncii sclavilor în stadiul tribal dezvoltat al uniunilor. Aceasta reiese între altele din diferențierea contrastantă a locuințelor. Fără să se fi descoperit încă vre-un palat, ca cel din capitala de la Popești, acestea păstrează linia generală de rusticitate (birne de lemn și lut amestecat cu paie, chirpic, cu vetre de foc patrute sau semicirculare, cu podeaua din lut bătătorit, uneori cu aspect de crustă).

Ceea ce impune însă este contrastul de inventar domestic și al mărturiilor materiale, ce diferențiază, în genere, locuințele.

Într-unele, cantități de grâu, de fragmente numeroase de *phitos*, *ăolium*, pentru stocarea proviziilor, de amfore de import, fragmentate, în grămezi, de ceramica de lux elenistică, sau la roată, de tip superior local, de rișnițe rotative (într-o locuință s-au aflat chiar trei din acestea — una fiind de formă patrată poate de sistemul „înainte-înapoi“), de unelte numeroase, deosebit de suprafețe întregi în cuprinsul aceluiași nivel stratigrafic de locuire dar cu complexul de cultură materială cu totul redus cantitativ și mai ales calitativ.

Faptul reflectă diferențieri sociale evidente și implică categorii variate în structura economico-socială a populației: o aristocrație tribală — nobilii, militarii, preoții, bogătașii și negustorii, singurii ce puteau să-și permită consumul prețiosului vin egeean, adus în amforele grecești de import, singurii care puteau să posedă două-trei rișnițe de import în gospodăria respectivă și ai căror membri de familie puteau avea podoabele de aur, argint și bronz descoperite¹. Negustorii ce practicau profesional schimbul produselor cu instrumentul specific moneda, justifică logic cele două tezaure monetare descoperite, menționate, a căror datare, epoca lui Cezar secolul I î.e.n., concordă cu desprinderea tot mai detașată a acestor exponenți ai celei de-a treia mari diviziuni sociale a muncii. Mai existau meșteșugarii, cum am arătat, săracii ca oameni liberi și sclavii de care de asemenea ne-am ocupat. Socotim de asemenea a nu fi lipsită de importanță, ci concludentă în problematica diferențierilor sociale, în acest timp, în aria văii superioare a Dîmboviței și constatarea că locuințele cele mai bogate în inventar s-au descoperit situate în părțile cele mai

¹ Mărgelele, fibulele menționate, **minerul de pumna!**

ridicate ale terasei, alipite de stincile de proporții și oferind oarecum o perspectivă panoramică asupra așezării. În această arie de pe înălțime, s-a descoperit și mormântul unui personaj, se pare cu funcții de cult (mormântul de incinerare și inhumării de copii)¹; în ceea ce privește suprastructura, reflectată din complexul materialului descoperit, aceasta se detașează în forme evolute la un nivel destul de cristalizat. Pe linie de cult reprezentările zoomorfe și antropomorfe ceramice nu lipsesc: idoli cu cap de vițel, păsări, figurine antropomorfe.

Cantitatea de mici ceșcuțe, opaite-cătuși, aflate în majoritatea locuințelor, desigur cu utilitate de cult domestic familial, se completează cu numeroase vase miniaturi de o mare varietate de forme: tronconice, cu pîntec proeminent, cilindrice, cu butoni alunghiți dispuși pe circumferință etc., etc., ce vor fi servit ca simulacre de caracter religios. În fine, mormântul descoperit în noiembrie 1961 cu întreg inventarul de vase și podoabe, nestudiate încă, cu urme de sacrificii umane (obișnuite la daci)² situat în centrul cu locuințele cele mai bogate, pare să fi fost al unei femei (preotese) care va fi avut un rol în legătură cu cultul. Aceasta permite să credem că religia colectivității căpătase, și aici, caracterul unei adevărate instituții de stat, cu reprezentanți ierarhizați ai unui cult oficial, ce desigur susținea și conlucra intim cu puterea politică, fiind cointeresat economiceste la adîncirea exploatarei maselor, în special începînd cu stadiul noilor relații de producție sclavagiste, în formațiile uniunilor tribale, prestatale, cu linia ascendentă către statul antic sclavagist. Importanța cantității remarcabile de amfore ștampilate, de import elenistic³, cît și anepigrafice locale, acestea numeroase numai aci și la Popești-Argedava, se răsfrînge concludent și asupra practicilor religioase în genere și funerare în special. Într-adevăr, principalul lor conținut și destinație: vinul, fie cel scump importat din exteriorul îndepărtat, fie cel autohton adus ceva mai dinspre sud în amforele locale, avea un rol incontestabil în viața religioasă a colectivității.

Astfel într-unul din cele două morminte de incinerare, din sectorul extrem sudic al așezării, printr-un sondaj făcut pentru depistarea necropolei, s-au aflat fragmente de amfore și o mînușă ștampilată, lîngă resturile calcinate ale corpului. Fragmente de amfore s-au aflat și în mormîntul de incinerare, cu copii sacrificați ce străjuiau mormîntul principal „al preotesei“ despre care am vorbit mai sus⁴.

¹ Cu prilejul săpăturilor întreprinse de Institutul de arheologie în anul 1961. Dinu V. Rosetti, a identificat și o necropolă a așezării, în partea de sud a stațiunii, pe terasa dreaptă a riului Dîmbovița unde au fost dezvelite două morminte de incinerare.

² V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 154, 155, 233, 632.

³ Este adevărat că dezvoltarea fără precedent a producției ceramice egeene s-a datorat și faptului că era justificată de lipsa oricărei alte posibilități a solului în afară de vin și untdelemn: Gustave Glotz, *La civilisation égeene*, Paris, 1923, p. 231.

⁴ Potrivit relatării lui D. V. Rosetti.

Prezenta amforelor în morminte, fie alături de resturile corpului calcinat, fie că acestea înseși se află într-un vas ce adesea este chiar o amforă, formează regula, ca și de altfel incinerarea la getodaci¹.

Ceea ce este însă plauzibil e folosirea prealabilă a vinului din amforă pentru stingerea rugului mortului², deosebit de consumul de vin cu ocazia sacrificiilor, libațiilor, ospetelor festive sau funebre, practici curente și chiar obligatorii pentru bogați cit și pentru masele sărace, întrucât erau bazate pe venerarea zeului cvasilocal Dionysos care era trac ca origină mitologică³.

Centrul de depozitare pentru schimb, *emporium*-ul de la Cetățeni, aprovizionând desigur o arie destul de vastă în jur, se explică și pe considerentul mai sus arătat, ce justifică frecvența prețioaselor amfore. Încercând acum o apropiere către concluzii, constatăm că mărturiile materiale descoperite în depunerile arheologice dacice, de pe cursul superior al Dîmboviței, ne înfățișează aci o așezare antică de oarecare importanță, un centru economic și poate și cu importanță politică locală în cuprinsul regiunii superioare a Dîmboviței, avînd îndeosebi un profil caracteristic de *emporium*, fiind un depozit de produse pentru schimb, cu exteriorul sudic egeean dar și cu regiunile dacice mai apropiate. Așezarea de la Cetățeni ne dovedește reale similitudini de conținut economic cu însăși Argedava-Popești, capitala⁴ marii uniuni de triburi getice-dacice, condusă de Burebista, deși aceasta era distanțată mult spre sud, centru de care era însă legată prin linia itinerară naturală Dîmbovița-Argeș. Pe aceasta însă, ca și pe majoritatea centrelor din cîmpia munteană, le-a depășit ca durată de viață, Cetățenii cuprinzînd, cum am văzut, și secolul I e.n. întrucât a fost la adăpost de acțiunea militară romană, din primul deceniu al erei noastre, condusă de Aelius Catus, ce a risipit, prin distrugerii materiale și deportări de populație, puterea dacică din cîmpia de la nordul Dunării. Complexul de cultură materială descoperit la Cetățeni reflectă sugestiv cum prin dezvoltarea forțelor de producție și prin efectul primelor mari două diviziuni sociale ale muncii, respectiv separarea agriculturii de creșterea vitelor, apoi apariția meșteșugurilor, începe desfășurarea treptată a procesului nou al unei societăți împărțite în clase, bine diferențiate economico-social și ca atare antagonice; această societate bazată pe un sclavagism incipient, ce cîștigă încontinuu teren în dauna vechilor obști gentilice, apoi a obștilor sătești formate ulterior și prin cuprinderea inegalității materiale și sociale reclama, neîntîrziat, apariția instituției politice a statului sclavagist. Amploarea potențialului economic, volumul demografic dez-

¹ V. Pârvan, *Getica*, pp. 627, 630—631.

² A. Jardé, *La formation du peuple grec*, p. 216, Paris, 1923.

³ V. Pârvan, *op. cit.*, pp. 154 și 155.

⁴ Sediul, poate fără caracter de permanență, dar totuși, centru, cu intermitență condiționat de evoluția politică a situației stăpînirilor învecinate, cf. R. Vulpe, *Argedava în Omagiu lui C. Daicoviciu*, p. 563.

voltat, cu aspectele variate ale manifestărilor relațiilor de producție cît și conținutul suprastructural local dau o valoare deosebită, pe linia practică de cercetări, acestui centru dacic, din regiunea Dîmboviței superioare, situat poate cel mai la nord de Dunăre, către apropierea imediată a versantului sudic a exteriorului arcului carpatic. El contribuie, în proporțiile sale reale, dar efectiv, către cristalizarea cunoștințelor asupra epocii dacice în cadrul întregului teritoriu al patriei.

Prezentăm un ultim aspect al problemei urmărite în această încercare de sinteză. Dacă aci a fost într-adevăr un centru geto-dacic, de oarecare însemnătate pe versantul sudic carpatic, sub ce denumire va fi fost cunoscut el în vremea antică?

Dintre geografii antichității, alexandrinul Claudius Ptolemeu, astronom, geograf și cartograf din secolul al II-lea e.n., a fost primul care a realizat o hartă specială a Bazinului Dunării de jos, reprezentînd Dacia¹ la cel mai ridicat nivel cartografic cunoscut pînă la începutul Renașterii, într-o epocă cînd încă nu se lucra pe bază de măsurători topografice, ci după informările călătorilor.

Analizînd harta aceasta², așezările indicînd o toponimie dacică, în regiunea cîmpiei muntene, din stînga Oltului, sînt: Netidava, Zusidava, Tiasum, Sornum și Polonda. S-ar putea ca vreuna din acestea să coincidă cu *emporium*-ul de la Cetățeni.

Numai că, toate aceste localități sînt situate de Ptolemeu, care a făcut, inerent, erori de calcul³, prea către sud față de partea superioară a Dîmboviței, ce ne-a preocupat.

Așa stînd lucrurile, posibilități de localizare încă nu avem astăzi asupra așezării de la Cetățeni a cărei viață a depășit totuși aproape cu un secol⁴ centrul sudic Argedava, cum am văzut, dispărută în secolul al II-lea e.n., cînd trăia Ptolemeu și totuși numai asupra Argedavei ca Popești⁵ și Piroboridavei ca Poiana⁶ sînt acum indicii mai concordante. Dezvoltarea cercetărilor științifice, prin săpăturile arheologice ce au luat o amploare nemaiîntîlnită pînă astăzi în țara noastră, sprijinite material și orientate jst de către partid — pentru care ridicarea continuă a culturii oamenilor muncii este un obiectiv permanent — cuprinzînd și cunoașterea tot mai aprofundată a istoriei patriei, este o cheazăie pentru viitor, cînd noi descoperiri arheologice coroborate cu izvoarele literare vor soluționa satisfăcător tot mai multe probleme din cele aflate astăzi în stadiul de problematică și supoziție istorică.

¹ Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, vol. I. București, 1938, pp. 29-31.

² Idem, *op. cit.* vol. II, harta nr. 50.

³ Idem, *op. cit.* vol. I, pp. 27-28.

⁴ Respectiv secolul I e.n., în care timp trăia și Marinus din Tyr autorul din care s-a inspirat Ptolemeu, cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 564 și nota 1.

⁵ R. Vulpe *op. cit.*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*.

⁶ *Istoria României*, I, p. 273.